

فهرست موضوعی و تحلیلی کتب تصویری در مجموعه نسخ خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)

پدیدآورنده (ها) : مددیور، محمد؛ جعفری، زهره؛ شیرازی، علی اصغر

هنر و معماری :: نشریه نگره :: بهار و تابستان ۱۳۸۵ - شماره ۲ و ۳ (ISC)

صفحات : از ۱۵ تا ۴۰

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1378826>

تاریخ دانلود : ۱۴۰۵/۰۵/۱۴

کاربر گرامی، فایل دانلود شده فقط برای استفاده شخصی است، از نشر آن خودداری فرمایید.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

مقالات مرتبط

- مصاحبه
- تبیین آماری جنگ های اتابکان زنگی از سال ۵۲۱ تا ۵۶۹ هجری قمری
- آغاز کار محمدرضا پهلوی
- گنج الصنایع مظفریه رساله ای نانوشته در باب صنایع از دوره قاجار
- نقش هنر در تعلیم و تربیت
- جامعه شناسی تاریخی (۱)
- هنر ایران از قرن دوم تا قرن پنجم هجری
- مصاحبه
- نگاره های معراج پیامبر (ص)
- الدرة المكنونة رساله ای عربی از سده دوم هجری درباره رنگ آمیزی شیشه از جابر بن حیان

عناوین مشابه

- فهرست نسخه های خطی کتاب خانه ی مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار) در زمینه ی علم طب
- تصحیح و تکمیل فهرست نسخه های خطی کتاب خانه ی مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار)، (۵)
- تصحیح و تکمیل فهرست نسخه های خطی کتاب خانه ی مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار)، (۴)
- فهرست نسخه های خطی کتابخانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار) در زمینه ی علم اخلاق
- تصحیح و تکمیل فهرست نسخه های خطی کتاب خانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار)
- تصحیح و تکمیل فهرست نسخه های خطی کتاب خانه ی مدرسه ی عالی شهید مطهری (سپهسالار) (۲)
- نسخه های خطی آثار ابن سینا و برخی شروح آن ها در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری - سپهسالار -
- فهرست نسخه های خطی منطقی کتاب خانه ی مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار)
- تصحیح و تکمیل فهرست نسخه های خطی کتاب خانه ی مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار) (بخش سوم)
- فهرست نسخه های خطی فلسفی کتاب خانه ی مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار)

فهرست موضوعی و تحلیلی کتب تصویری در مجموعه نسخ خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)

محمد مددیپور * زهره جعفری ** علی اصغر شیرازی ***

چکیده

از مهمترین پژوهشهای مورد نیاز حوزه های پژوهشی - دانشگاهی در قلمرو هنر ایرانی - اسلامی درک و تشخیص اهمیت مجموعه های تصویری موجود در نسخه های خطی کهن ایران اسلامی است. این مجموعه که در کتابخانه های سراسر جهان و ایران پراکنده است هنوز بطور کامل فهرست توصیفی و تحلیلی شایسته خود را پیدا نکرده است و محققان بطور پراکنده به این فهرستها پرداخته اند. بی تردید مجموعه های ایرانی در این میان وضعی آشفتہ تر و نابسامان تر دارند از جمله کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) که فاقد یک فهرست روزآمد است و اکنون پس از سالها فعالیت هنوز همان فهرست های کهن عمومی در این کتابخانه موجود است. این تحقیق کوشیده فهرستی تخصصی از مجموعه های هنر - نگارگری این کتابخانه فراهم آورد تا گامی برای رسیدن به میزانی واحد برای فهرست کامل مجموعه های هنری باشد.

واژگان کلیدی

نسخ خطی، کتب مصور، مدرسه عالی و کتابخانه شهید مطهری، سپهسالار

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی مصوب شورای پژوهشی دانشگاه شاهد تحت عنوان تهیه فهرست تحلیلی و توصیفی نسخ خطی موجود در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری می باشد.

* مرحوم محمد مددیپور، مجری طرح و عضو هیات علمی دانشکده هنر شاهد

** زهره جعفری، همکار طرح

*** بازنویسی و تلخیص و تبدیل طرح به مقاله توسط علی اصغر شیرازی، عضو هیات علمی دانشکده هنر

دانشگاه شاهد

مقدمه

طی دو قرن گذشته و گسترش شرق شناسی و ایران شناسی، بسیاری از استادان غربی و ایرانی در معرفی نقش و نگارها و نقاشیهای ایرانی خدماتی بزرگ به سرزمین ما کرده اند.

از توماس آرنولد و بازیل گری و ویلیکینسون انگلیسی تاشولتز و ارنست کونل آلمانی و کرسول و ساکیسیان فرانسوی و زکی محمد حسن مصری و شوکین روسی، در این جریان تاریخی به پژوهشگران هنر ارجمند نقاشی اصیل در نگارگری در ایران مدد رسانده اند.

شاید بسیاری از نویسندگان غربی در مسیر شرق شناسی استعماری قرار داشته باشند، اما به هر حال همین مطالعات می تواند در جهت شناخت آثار ایرانی-اسلامی به نحوی دیگر چون ماده تفکر حکمی و تحلیلی اصیل بکار آید.

البته بی تردید آثار شناسایی آثار ایرانی به پایان نرسیده است، از اینجا نمونه آثار دیگری از مفاخر استادان و هنرمندان ادوار گذشته و حال در این سرزمین سراغ داریم، و این آثار هنری در مخازن و کتابخانه های مهم ایران از قبیل کتابخانه سلطنتی سابق و کتابخانه موزه کاخ گلستان کنونی، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، موزه کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) و بالاخره در کتابخانه های شخصی عمده مانند کتابخانه آقای حاج حسین آقا ملک، تقدیمی به آستان قدس، در مجموعه ای به نام ایشان، و کتابخانه مرحوم حاج سید نصرالله تقوی، تقدیمی به دانشگاه تهران و دیگران بشمار است.

پژوهش حاضر، حاصل کوششی است در میان صدها کوششی که می خواهد از درون اعماق قرون گذشته، منابع ایرانی و اسلامی نسخه های خطی مصور را به مثابه میراث هویت ملت ما گرد آورد، و به پژوهشگر و اصحاب تحقیق عرضه دارد، تا خود به نوبت، نقطه عزیمت پژوهشی نو در مسیر شناخت عمیق تر معرفت ریشه دار اسلامی ما ایرانیان شود.

کتابخانه ای که فهرست نسخ خطی مصور آن در این پژوهش تهیه و ارائه شده است، مربوط به مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) است که از مدارس بزرگ و آبادی است که در آخر قرن گذشته پی ریزی شد و در آغاز این قرن به پایان رسید. این مدرسه در کنار مجلس شورای اسلامی

در میدان بهارستان تهران واقع شده است.

روش کار به صورت کتابخانه ای و میدانی است و در صورت نیاز از گزارش نیز بهره گرفته شده است. ابتدا فهرست های ۲ و ۳ و ۴ آقای منزوی که ظاهراً کامل تر بود، بررسی شد و نظر به ارجاعات این فهرست به جلد های ۱ و ۲ ابن یوسف شیرازی این دو جلد نیز به دقت بررسی شد و چون در بخش نسخه شناسی فهرست در این ۵ جلد اشکالات فراوان وجود داشت، از تصحیحات خانم خسرویی (مسئول بخش نسخ خطی) و همکاران قبلی ایشان- که قرار است در فهرست های جدید لحاظ گردند- در این تحقیق استفاده شد.

در بسیاری از نسخ چون فقط به مصور بودن نسخه اشاره شده، لازم بود که از نزدیک نسخه مورد بررسی قرار گیرد، که با صرف وقت فراوان این کار میسر شد.

تاریخچه مدرسه عالی و کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق)

حاجی میرزا حسین خان قزوینی معروف به سپهسالار اعظم و ملقب به مشیرالدوله یکی از رجال اصلاح طلب ایران در دوره قاجاریه بود که بعد از قتل امیرکبیر مصلح و متفکر و مرد مبارز ایران، تا حد امکان دنباله اقدامات و اصلاحات آن شاه وطن پرست را در دوره سلطنت ناصرالدین شاه قاجار گرفت.

وی پس از سفرهای متعدد به بمبئی، عثمانی، حجاز، عراق در ۱۲۸۸ ق/ ۱۸۷۱ م پس از عزل کوتاه مدت به وزارت امور خارجه منصوب شد.

دهخدا در جلد ۶ لغت نامه خود می نویسد: «سپهسالار در ۱۲۹۳ ق/ ۱۸۷۱ م جشن صاحبقرانی» شاه را براه انداخت و در ۱۲۹۵ ق/ ۱۸۷۸ م شاه را به اروپا برد و پس از بازگشت به تقلید از مجلس سنای اروپایی، مجلس مشورتی از شاهزادگان و اشراف بوجود آورد، اما چون شاه همین امر ناچیز را نیز موجب محدودیت اختیارات مطلقه خود، دید سپهسالار را در ۱۲۹۷ ق/ ۱۸۸۰ م عزل و مستوفی الممالک را به صدارت منصوب کرد.

وی بعد والی خراسان شد و پس از یکسال در ۲۱ ذیحجه ۱۲۹۸ هـ ق/ نوامبر ۱۸۸۱ م در آنجا در گذشت. از یادگاری های او عمارت بهارستان در مجلس سابق و مسجد سپهسالار است که پس از مدرسه چهارباغ اصفهان بزرگترین و با شکوهترین

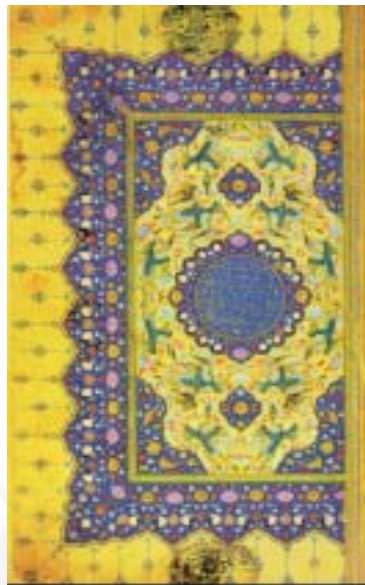

الحسینی و ملاعبدالرحیم نهایندی و شیخ محمد حسین قمی امضاء کردند.» (دهخدا، ۱۳۷۳)
ضیاء الدین حدائق شیرازی معروف به ابن یوسف، در مقدمه فهرست نسخ (۱۳۱۳ تا ۱۳۱۵ ش) تصریح می کند که در ۱۳۱۳ ش به امر جناب آقای علی اصغر حکمت وزیر وقت، همزمان با تاسیس دانشگاه تهران، این مدرسه به عنوان دانشکده معقول و منقول- که یکی از شعب دانشگاه تهران است- رسماً مفتوح شد.

ب- کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری
این کتابخانه دارای نسخ خطی مصور ارزشمندی است، چنانچه ابن یوسف شیرازی در مقدمه فهرست می نویسد: «این کتابخانه که مشتمل بر نسخه های منحصراً به فرد و قدیم که بعضی از آنها هم بخط مولف و یا اولین نسخه است و کتابهای خوش خط و مذهب و مصور می باشد و از این جهت مهمترین کتابخانه ایران بشمار می رود [سپهسالار] تاسیس کرد... از یادداشتهای پشت نسخ چنین استنباط می شود که بیشتر آنها متعلق به مرحوم علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه متوفی سنه ۱۲۹۸- وزیر علوم آن عصر بوده که از اشخاص فاضل و دانشمند و مخصوصاً در علوم ریاضی دستنی داشته اند و بدین جهت کتب ریاضی این کتابخانه هم شامل نفائس این کتب است» (ابن یوسف شیرازی، ۱۳۱۳- ۱۳۱۵).

طبق نوشته علینقی منزوی در اسفند ۱۳۴۰ در مقدمه بخش سوم فهرست کتب معامله شده دارای تاریخ بین ماههای رجب تا ذیحجه سال ۱۲۹۷ ق/ ۱۸۸۰ م است. سپهسالار پس از خریداری کتابخانه اعتضاد السلطنه صورت آن را در دفتری جدا گردآوری کرده است. «و در این هنگام کتابخانه دارای سه هزار و سیصد و هفتاد جلد کتاب و رقع و قطعه های اسطرلاب و جز آن بوده است، که بر پشت همه آنها وقفنامه با مهر و تاریخ ۱۵ ذیحجه ۱۲۹۷ ق/ ۲۰ نوامبر ۱۸۸۰ م دیده می شود.» (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

پس از سپهسالار احمدخان مشیر السلطنه، سازنده مدرسه مشیر السلطنه، در ۱۳۲۲ ق/ ۱۹۰۴ م شش جلد کتاب در این کتابخانه وقف کرده است. «حین بمباران و تاراج مجلس بدست محمدعلی شاه در ۱۳۲۷ ق/ ۱۹۰۹ م سپاهیان او به مدرسه حمله ور شدند و غارت کردند ولیکن از خود گذشتگی چند

تصویر ۱- برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، تذهیب، هنرمند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق.

بنای دینی در ایران است.^۱

الف- مدرسه شهید مطهری

سپهسالار در ۱۲۹۶ ق/ ۱۸۷۹ م که خود را از گرفتاری به سرنوشت امیرکبیر در امان نمی دید، در صدد برآمد اثر نیکی از خویش به یادگار گذارد، پس نقشه ایجاد جامع و دانشگاهی چون «جامع الازهر» را برپخت و در زمینی که در جنوب باغ خانه خود داشت، پی های آن را استوار ساخت. عزل او در ۱۲۹۷ ق/ ۱۸۸۰ م بر شتاب او در بنیای رساندن کار مدرسه بیفزود و در هفت شوال ۱۲۹۷ ق/ سپتامبر ۱۸۸۰ م وقفنامه را نوشت و در مجلسی با حضور روحانیون معروف زمان در خانه خویش، صبیغه وقف را جاری کرد... تولیت آن را به اعتضاد السلطنه و پس از مرگ به پادشاه زمان واگذار کرد و سپس کتابخانه این شاهزاده را به بهای سنگینی خریداری و وقف کرد. (دهخدا، ۱۳۷۳).

«وقفنامه مدرسه را سید زین العابدین امام جمعه وقت و آقا محمد نجم آبادی و سید مرتضی

۱- محمد معین، فرهنگ فارسی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۲، ج ۶، ذیل مدخل «مدرسه سپهسالار» و نیز علی اکبر دهخدا، لغت نامه، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، ج ۶، ذیل مدخل «حسین سپهسالار».

ج- فهرست های نسخ خطی کتابخانه

۱- فهرست های قدیمی

از مهمترین فهرستهایی که از نسخ خطی تهیه شده، فهرست قدیمی نسخ کتابخانه دانشکده معقول و منقول، مدرسه عالی سپهسالار، در دو جلد و فهرست نسخ خطی کتابخانه سپهسالار توسط محمد تقی دانش پژوه و علینقی منزوی و سه جلد شامل بخش سوم، چهارم و پنجم است که این سه جلد مکمل دو جلد قبلی ابن یوسف شیرازی است، اما کاملتر که در آن بسیاری از نسخ به همان جلد اول ارجاء داده شده است.

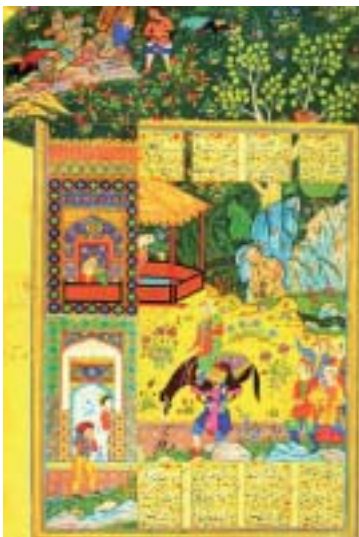
هفت بخش جلد اول فهرست ابن یوسف شیرازی عبارتند از:

- ۱- قرآن ۲- دعا ۳- تفسیر ۴- درباره قرآن ۵- خبر و حدیث ۶- فقه ۷- اصول فقه
- در این جلد ۷۹۵ نسخه از ۳۰۲ کتاب از ۱۶۸ نگارنده شناسایی شده، این مجله با فهرست نامهای کسان و کتابها ۶۹۶ صفحه دارد و در مطبعة مجلس تهران در سال ۱۳۱۳-۱۳۱۵ ش به چاپ رسیده است و شش بخش جلد دوم عبارتند از:

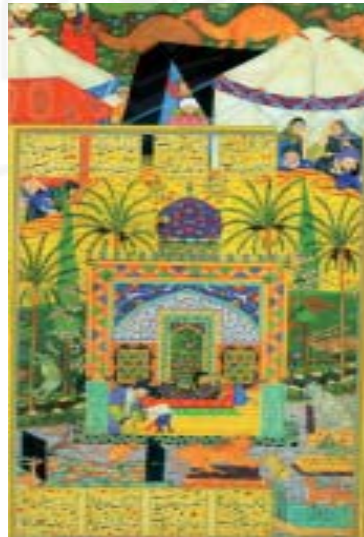
طلبه (دانشجو) و از جمله، حاج آقا احمد کرمانشاهی (آل آقا) سبب نجات کتابخانه گردید» (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰). اداره اوقاف در نوروز ۱۳۲۲ق/ ۱۹۱۴ م کتابخانه را مهر و موم کرده و پس از صورت برداری آن را تحویل میرزا ابوالقاسم پسر محمد ابراهیم ملایاشی لاریجانی داده است. در ۱۸ صفر ۱۳۳۸ ق/ ۱۹۱۹ م اداره اوقاف کتابها را با صورت یاد شده برابر نموده و آنها را از میرزا ابوالقاسم گرفته و به حاج آقا احمد کرمانشاهی تحویل داده است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

در فهرستی که علینقی منزوی در ۱۳۴۰ش/ ۱۹۶۲ م در سه جلد (بخش های سه، چهار و پنج) تنظیم نموده، نام کلیه وقف کنندگان کتابها را بر حسب شماره شناسنده کتاب ها از شماره ۱ تا ۱۰ هزار ذکر نموده که حدود ۴۰۰۰ نسخه آن نسخ خطی و بقیه را کتابهای چاپی تشکیل می دهد (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

بررسی انجام شده در تاریخ ۲۵ خرداد ۸۱ نشان داد در حال حاضر تعداد ۴۱۸۴ نسخه خطی و ۸۵۷۴ مدرک در کتابخانه وجود دارد.

تصویر شماره ۲- برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، فرهاد اسب شیرین را بردوش میگردد، هنر مند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

تصویر شماره ۲- برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، مجنون برسر جنازه لیلی، هنر مند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

نفیس و گرانبها است، «که به سال ۹۵۶ هـ- مرشد کاتب شیرازی بخط نستعلیق خوب نوشته (ابن یوسف شیرازی، ۱۳۱۶-۱۳۱۸) این نسخه دارای سی مجلس بسیار ظریف نقاشی و صورت سازی است(تصویر ۱).

گذشته از مجلس نقاشی که هر یک به طول و عرض صفحه کتاب تصویر شده است، پیش از شروع به کتاب دو صفحه از آن میناکاری ظریف می باشد که در وسط آنها مرغهای ماهی خوار چندی شکلهای گوناگون رسم شده، و درمیان این مرغها در هر صفحه ترنجی است که در میان آن که از لاجورد پوشیده شده این رباعی:

گنجینه گشای گنجه، آن مویده را

کآمد ز ازل سخن وران را استاد

دریای معانی از گهر کرد تهی

روزی که بنای پنج گنجینه نهاد

بخط ثلث نگارش یافته، و تمام دو صفحه اول نسخه که هر یک شش بیت از مخزن الاسرار را شامل است، با کمال ظرافت نقاشی و مینا کاری گردیده، میان سطرهای دو صفحه بعد از این دو صفحه، و هر صفحه ای که مقابل یکی از مجالس نقاشی می باشد، و دو صفحه اول هر یک از کتابهای خسرو شیرین تا اقبال نامه که نیز دارای سرلوح های (پنج سر لوح) زیبایی است، طلا اندازی و نقاشی شده است هر دو صفحه آخرنسخه بطرز جالب توجه و نظر میناکاری و طلا اندازی و نقاشی گردیده، و گذشته از اینها دو صفحه آخر خسرو و شیرین و یک ورق از اواسط بخش لیلی و مجنون و دو صفحه آخر آن و دو صفحه آخر هفت پیکر میناکاریهای ظریف دارد (تصاویر ۲ و ۳).

تمام صفحات باکمال استادی و مهارت متن و حاشیه گردیده و جدول به طلا و لاجورد و شنجرف و غیره است، عناوین مطالب کتابهای پنجگانه بر سر سوره هائیکه از طلا پوشیده شده، با سفید آب نگارش یافته و اطراف آن نگارش هم برگ و گل نقاشی شده است (ابن یوسف شیرازی، ۱۳۱۶-۱۳۱۸).

بر حسب یادداشتی که پشت نخستین برگ نسخه گردید، سال ۱۲۸۴ مرحوم اعتضاد السلطنه مالک این نسخه بوده و دیگری بسال ۱۲۹۲ نوشته شده است:

در این کتاب سی و یک صفحه مجلس سازی شده، ولی با شماره دقیق مکرر اینجانب سی مجلس

۱- منشیات ۲- فرهنگنامه ۳- نحو و صرف ۴- معانی و بیان ۵- عروض ۶- شعر و شاعران
«در این جلد نیز ۱۲۹۵ نسخه از ۵۹۴ کتاب شناسانده شده است» (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰). این مجلد با فهرستایش دارای ۷۹۶ صفحه می باشد. ابن یوسف شیرازی در هیچ یک از بخشهای فهرست خویش همه نسخه های موجود در کتابخانه سپهسالار را ندیده و تنها از هر موضوع چند کتاب را برگزیده و شناسانده است. جلد دوم در خرداد ۱۳۱۶ تا دیماه ۱۳۱۸ آماده چاپ شده است. اما در فهرستی که علیقتی وزیری و محمدتقی دانش پژوه تهیه نموده اند، نسخ به ترتیب حروف الفبا مرتب شده اند. اما متأسفانه نیاز به تصحیح مجدد دارد، زیرا فاقد فهرست نام کسان، نام کتب- یا بطور کلی فاقد نمایه است و از همه مهتر اینکه توضیحات دقیقی در مورد تصاویر و نسخ مصور وجود ندارد.

در بسیاری از موارد به نوع جلد و تزئینات آن و تزئینات صفحات توجه نشده است و ابعاد صفحه با ۵/۵ سانتی متر تفاوت با اصل کار ... دیده می شود.

۲- فهرست توصیفی نسخه های خطی مصور

این قسمت در پایان مقاله آمده است.

۳- فهرست تحلیلی نسخ خطی تصویری

(الف) منظومه ها و دیوانهای اشعار موجود در کتابخانه^۱

کتابخانه دارای دیوانها و منظومه هایی از شاعران به زبانهای فارسی (۸۵ شاعر) عربی (۱۸ شاعر) ترکی و طبری وجود دارد. از این مجموعه تعداد کمی مصور می باشد و بیشتر مذهب با سرلوح و جداول زرنگار هستند.

خمسه نظامی (فارسی)

در کتابخانه هفت خمسه نظامی با شماره های ۴۰۰، ۳۷۵، ۳۷۱، ۳۵۶، ۳۷۲ و ۳۷۳ موجود می باشد. که به ترتیب حاوی تاریخ های ۹۵۶ هـ، ۹۱۱ هـ، ۱۲۲۱ هـ (که هفت پیکر آن دارای تاریخ ۹۷۷ هـ می باشد)، قرن یازدهم، قرن سیزدهم و اواخر قرن نهم اند.

دو نسخه اول مورخ ۹۵۶ و ۹۱۱ هـ. ق. مصور می باشند، ولی نسخه های بعدی فقط دارای سرلوح و سرسوره های ظریف اند.

۱- خمسه نظامی (۹۵۶ هـ- ۱۱۴۲- نسخه خطی شماره ۴۰۰)

این نسخه از نسخه های منحصر به فرد و

-- این فهرست با بررسی دقیق فهرست ابن یوسف شیرازی (بخش ششم جلد ۲) و فهرست محمدتقی پژوه و علیقتی منزوی (بخش چهارم ص ۴۷۱ تا ۵۴۰) و اطلاعات جدید خانم خسروی مسئول کارشناس نسخ خطی کتابخانه تهیه شده است.

تصویر ۴ - برگی از خمسه، نظامی شماره ۴۰۰، افسانه گفتن دختر پادشاه، هفت پیکر

بیشتر ندارد و در دفاتر کهنه کتابخانه هم سی مجلس قید گردیده است. دو یادداشت دیگر در این صفحه بوده، آنها را محو کرده اند، به وسایل دقیق شاید بتوان از آثار آن بدست آورد که موضوع نگارش چه بوده است. یکی از نمونه های اعلای این نسخه «آغاز افسانه گفتن دختر با شاه» است (تصویر شماره ۴). اگرچه مرحوم سحاب نسخه را دارای ۲۱ تصویری می داند اما این نسخه دارای ۳۰ مجلس بی نظیر می باشد که احتمال دارد یکی از این تصاویر به سرتی رفته باشد.

همچنین ایشان در گزارشی از نسخه خطی مذکور می آورد که تصاویر آن به قلم میرک و کمال الدین بهزاد و سلطان محمد و دیگر استادان عالی رتبه بوده و در زمان شاه طهماسب صفوی ساخته شده است. این نسخه به خط کاتبی شیرازی است که در سئه ست و خمسين و تسعمائه (۹۵۶ هجری) تمام گردیده است. از دیگر مجالس این نسخه خطی خمسه نظامی با عنوان اسکندر بر سر کشته دارا و اسکندر و خضر و الیاس در ظلمات و تشییع تابوت اسکندر و انوشیروان در برابر کاخ ویرانه میتوان نام برد (تصاویر ۷ و ۸).

۲- خمسه نظامی (۹۱۱ هـ) یا (۹۳۱ و ۹۴۱ هـ) -

تصویر ۵ - برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، اسکندر بر سر کشته دارا، هنر مند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

۱۴۳- نسخه شماره ۳۵۷

این نسخه را بخط نستعلیق خیلی خوب شیرازی ... بسال احد^۲ ... تسعمائه نوشته، پیش از شروع به نگارش کتاب دو مجلس نقاشی که هر یک تمام صفحه را شامل می باشد، موجود و اندکی ریختگی دارد، سی و پنج مجلس نقاشی ظریف دارد که هر یک نصف صفحه را فراگرفته و به خوبی ظاهر و هویدا است که در اوایل عصر صفوی کشیده شده و برخی از آنها کمال نفاست را دارد، بر چند مجلس نقاشی آن جمله: السلطان العادل نوشته شده و یکی از آنها در خسرو و شیرین صفحه اول نسخه ترنجی ظریف می باشد که وسط آن از طلا پوشیده شده، و با سفید آب این بیت بر آن نگارش یافته:

طبع نظامی و دلتش راستند

علم از آن راستی آراستند
تمام صفحات مجدول به طلا و لاجورد و همه عناوین با طلا نوشته شده است.

مرحوم سحاب در گزارش خود این نسخه را منسوب به بهزاد و مورخ ۹۱۱ هـ و مربوط به دربار

۱- احتمالاً نویسنده همان مرشد بن میرک شیرازی باشد و بقرین اینکه شاه طهماسب عادل تخلص می کرده، و در مجالس چندی از آن جمله «السلطان العادل» نگارش یافته، بایستی برای آن پادشاه نگارش یافته، باشد ولی خط آن بی پایه نسخه پیشین نمی رسد.

۲- میان این دو کلمه نیز محو گردیده و بایستی «و ثلثین» یا «و اربعین» باشد.

تصویر ۷ - برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، تشبیع
تابوت اسکندر، هنر مند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

تصویر ۸ - برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، انوشیروان
در برابر کاخ ویرانه، هنر مند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

سلطان حسین بایقرا میداند که از نظر تاریخ طبق نظر ابن یوسف حدائق شیرازی شاید نسخ تاریخ ۹۳۱ هـ یا ۹۴۱ هـ را داشته باشد و کاتب مرشد بن میرک شیرازی و مربوط به دربار شاه طهماسب بوده باشد. بررسی جدید نسخه موضوع این ۳۵ مجلس را بدین صورت بیان می کند:

۳ پ و ۴ ر: این دو مجلس تمام دو صفحه را شامل می شوند که دوران رفاه و خوشی شاه را نشان می دهد. طبق نظر مرحوم سحاب ۵ ردیف را شامل می شود. جلوس شاه بر تخت به همراه وزیرش و یکی از بزرگان و خادمان و گزیدگان شاهی در ردیف اول، مجلس رقص و بزم و طرب و باده گساری در حضور ارباب هنر و کمال در ردیف دوم، طرز مجازات و وضع یاسا و جلوگیری از جنایات در ردیف سوم (یعنی پایین صفحه اول پشت برگ سوم نسخه)، اجرای یاسا و قوانین در ردیف چهارم و صحنه اهداء عواید دیوانی و مالیاتها در ردیف پنجم. صورت بسیاری از اشخاص در این دو صفحه پاک شده است و بعضی از نقاط ریختگی رنگ مشاهده می شود (تصویر ۹).

سایر مجالس به شرح زیر می باشد:

۷ پ: معراج حضرت محمد مصطفی (ص) که به

تصویر ۹ - برگی از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، اسکندر و
خضر و الیاس در ضلعات، هنر مند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

سبک چینی ترسیم شده است (تصویر ۱۰).
۱۹پ: مقالات چهارم در حسن رعایه پادشاه و رعیت.

۲۸پ: حکایت پیر راست گو پادشاه ظالم را.
۴۵ز: نمودن شاپور صورت خسرو به شیرین بار اول.

۴۹ز: رفتن خسرو بطلب شیرین و دیدن شیرین را در آب به راه.

۵۸ز: کشته شدن شیر در مجلس به دست خسرو.
۳پ: آمدن خسرو پرویز به جنگ بهرام چوبین و گریختن بهرام چوبین.

۷۷ز: رفتن شیرین به کوه بیستون و دیدن فرهاد.
۸۷ز: آمدن خسرو به قصر شیرین، بدیدن شیرین.
۹۶ز: صفت مجلس خسرو و عیش کردن با شیرین.
۱۰۲ز: عروسی کردن خسرو با شیرین.

۱۲۵ز: آغاز داستان لیلی و مجنون.
۱۳۶ز: جنگ کردن نوفل با قبیله لیلی.
۱۴۲ز: در بند کشیدن مجنون خود را و رفتن به در خانه لیلی.

۱۴۹ز: صفت مجنون با دادن در کوه و صحرا.
۱۵۹ز: رسیدن لیلی و مجنون به یکدیگر به طریق عصمت.

۱۷۹ز: صفت ازدها کشتن بهرام گور و گنج یافتن او (تصویر اول از هفت پیکر).

۱۸۶ز: سم و گوش دوختن بهرام در شکارگاه گور را و خشم گرفتن به کرکس.

۱۹۶پ: حکایت گفتن دختر ملک هند فورکنام در بر بهرام.

۲۰۴پ: حکایت گفتن دختر خاقان یغماناز در بر بهرام.

۲۱۰ز: حیوانات افسانه ای و بهرام سوار بر گور.
۲۲۱ز: صفت کل و ظلم وزیر بهرام و آمدن خاقان بجنک (تصویر ۱۱).

۲۲۹ز: در ترتیب کردن این داستان به رعیت (تصویر اول از شرف نامه).

۲۴۹پ: ساختن اسکندر ذوالقرنین، آئینه را.
۲۶۹ز: رفتن اسکندر به زیارت کعبه و مسخر کردن او ملک عرب را (تصویر ۱۲).

۲۷۷ز: گرفتن اسکندر قلعه دزدان را بارشاد زاهد غارنشین.

۲۸۵پ: خواندن کید شاه هندننامه اسکندر و صحنه شکار.

۳۰۲ز: جنگ کردن اسکندر با رومیان.

تصویر ۹ - برگی از خسته نظامی، شماره ۲۵۷، صحنه شکار و مهمانی، ۹۱۱ هـ. ق

۳۰۹پ: روانه شدن اسکندر به ظلمات به طلب آب حیات.

۳۲۶پ: پیدا کردن افلاطون حکیم سارعودرا (تصویر اول اقبال نامه)

۳۳۹ز: رفتن اسکندر به جانب مشرق و به کشتی نشستن او.

۳۴۸ز: بیرون رفتن اسکندر از ملک چین و ساختن سد یاجوج را.

۳- هشت بهشت با بهرامیه امیر خسرو دهلوی - ۱۱۴۰ - نسخه شماره ۲۷۴۰

این نسخه را یکی از اساتید خط نستعلیق نوشته باشد، از خود و سال نگارش نام نبرده، ظاهراً در اواخر قرن دهم هـ نوشته شده، دارای یک سرلوح زیبا و هفت مجلس نقاشی ظریف چینی است، تمام صفحات متن و حاشیه و اوراق حاشیه به رنگهای مختلف و زرافشان و برگهای مجدول به طلا و غیره و عناوین مطالب بر قسمتهایی که از طلا پوشیده شده با سفید آب نگارش یافته، و از نسخ بسیار نفیس شمرده می شود. جلد تیماجی مذهب، کاغذ خان بالغ حواشی الوان فرنگی، واقف سپهسالار، قطع وزیری، ۱۲۶ × ۲۳/۵ × ۱۳ س. (دانش پژوه،

نسخه شماره ۱۶۹ - نسخه بسیار عالی سده دهم

هر روی صفحه یکم کاتب میر علی مشهدی معرفی شده است متن و حاشیه جدا، تمام حاشیه ها با زر و گل بوته نوشته شده است و برخی برگها زمینه لاجورد و گلها زرین است.

در برگهای (۱ پ و ۲ ر) دو صفحه نقاشی چینی دارد، که متأسفانه آب دیده و ساییده شده است (تصویر شماره ۹ و ۱۰) کاغذ ترمه، جلدتیماجی ۱۱۰ گ (۱۸/۵×۲۸-۱۵ س ۱۴×۷) (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶) «جلد ضربی مقوایی صحافی شده» طبق نظر یکی از محققان ایرانی مقیم آمریکا که جدیداً از این نسخه دیدن نموده اند، خطاط نسخه میرعلی هروی نیست و احتمالاً علیرضا کاتب یا میرحسین ملقب به میر کیلیگی باید باشد. دو صفحه اول (تصاویر شماره ۱۲ و ۱۳) تصویر سبک بخارا، متأثر از سبک کمال الدین بهزاد در هرات است و احتمالاً کار محمود مذهب یا از شاگردانش عبدالله باید باشد. تصاویر بقدری خراب شده اند که احتمالاً باعث محو رقم نسخه نیز شده است. تمام صفحات کتاب با حواشی تشعیر و ترنج مذهب در سبک بخاراست. چون علیرضا کاتب با مالک دلمی از شاگردان میرعلی هروی (فوت ۹۶۰هـ) بوده اند، احتمالاً نسخه مربوط به اوایل دوره صفوی است

۵- تحفه الصغر امیرخسرو دهلوی (۱۱ ۸۸۶ هـ) - نسخه خطی شماره ۵۶۰
تحفه الصغر نخستین دفتر از پنج دیوان امیر خسرو دهلوی است، علینقی منزوی در فهرست خود سه نسخه از تحفه الصغر موجود در کتابخانه را معرفی نموده است، نسخه شماره ۱۷۱ با عناوین لاجورد و طلا نوشته شده مجدول به طلاست و مربوط به اواخر قرن نهم هجری است و دو نسخه دیگر مَصُور است که در ذیل به معرفی آنها پرداخته می شود.

نسخه خطی شماره ۱۶۸ به نستعلیق در سده دهم هجری نوشته شده، اطراف دو صفحه اول با طرزی خوش و ظریف تذهیب و نقاشی شده و میناکاری گردیده و میان سرها طلا اندازی شده است، اطراف چند صفحه در اوایل نسخه تذهیب شده صفحه ها جدول بندی به زر و عناوین نیز به طلاست، برگهایی از آخر افتاده و بعضی اوراق وصالی شده، کاغذ بخارایی، جلد تیماج، وقف سپهسالار در ۲۹۷ هـ، ۵۳۱ گ، ۱۵×۲۴/۵ س ۱۲ ر (۲ اسپه ۲ ک ۵۹۳). اگرچه منزوی نسخه را مَصُور می داند،

تصویر ۱۰ - برگی از خمسة نظامی شماره ۳۵۷، معراج پیامبر اکرم (ص)، ۹۱۱ هـ. ق

منزوی، ۱۳۵۶ و ابن یوسف شیرازی، ۱۳۱۶-۱۳۱۸) «ذریعه» ۲۵۹:۷ و ۲۹۳:۹

۴- دیوان امیر خسرو دهلوی (شعر. فارسی)- ۴۸۱ هـ ق

یکی از منظومه های خسرو است. دهخدا می نویسد: «دیوان اشعار امیر خسرو که مدایح آن غالباً درباره سلاطین است پنج قسم است، به قرار زیر: الف) تحفه الصغر، اشعار دوره جوانی (ب) وسط الحیوه، اشعار دوره بیست تا سی سالگی (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶).

ج) غره اکمال که در حدود چهل سالگی از طبعش تراویده و در دیباجه آن از سوانح زندگی خود بیان کرده است. د) بقیه نقیه که اشعار آخرین شاعر است.

هـ) منظومه امیر خسرو که به تقلید نظامی در پنج مثنوی با عناوین:

- ۱- مطلع الانوار ۲- شیرین و خسرو ۳- مجنون و لیلی ۴- آئینه سکندری ۵- هشت بهشت پرداخته است. در کتابخانه نسخه ای از تحفه الصغر به شماره ۵۶۰ موجود است که مَصُور می باشد (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶).

۱- ذریعه: فهرست کتابشناسی ۲۶جلدی ذریعه(ذریعه آقابرگ تهرانی پدر علینقی منزوی است).

۲- اسپه = فهرست شپهسالار جلدهای اول و دوم، منظور همان بخش ۲۰۱ تألیف ابن یوسف حدائق شیرازی است.

تصویر ۱۲- برگه از خمسه نظامی، شماره ۳۵۷، برقت اسکندر به زیارت کعبه و مسخر کردن او ملک عرب را، شرفنامه، هفت پیکر، ۹۱۱ هـ.ق.

تصویر ۱۱- برگه از خمسه نظامی، شماره ۳۵۷، صفت کل و ظلم وزیر بهرام و آمدن خاقان به جنگ، هفت پیکر، ۹۱۱ هـ.ق.

است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).
متاسفانه تصویر زیبایی این نسخه که در صفحه ۳۵۲ ر شماره گذاری قدیم و صفحه ۴۴۲ شماره گذاری جدید وجود داشته است، قبلاً جدا شده و مفقود گردیده است و احتمالاً به خارج از ایران منتقل شده است.^۱

مرحوم سحاب به گزارش خود از این نسخه (تحفه الصغر) با عنوان نسخه امیر خسرو دهلوی (۸۸۶ هـ) یاد کرده و می گوید: از جمله نفایس منتخبه، تصویری است که در نسخه خطی قدیمی بخشی از دیوان امیرخسرو دهلوی مورخ ۸۸۶ هجری مدرسه عالی سپهسالار تهران (دانشکده معقول و منقول)، به خط میرعلی مشهدی کاتب معروف است که آن را استاد مشهور کمال الدین بهزاد برای سلطان حسین بایقرا ترسیم نموده و در بالای صفحه تصویر کتیبه ای است که با خط نسخ اعلائی طلایی و متن لاجوردی این عبارت نگاشته شده است: «باشاره السلطان المعظم ابوالغازی

اما بررسی جدید نشان می دهد نسخه فقط مذهب است در دو صفحه اول مذهب میان جدول و کمند مذهب و مرصع با حواشی ساده در ابعاد ۱۵/۵×۹ سانتی متر است.

نسخه شماره ۴۶۱- نستعلیق سده نهم هـ در میان برگهای غزلیات ردیف «و» یک صفحه نقاشی وجود دارد که مجلس نقاشی بزم شاه و رقص دایره ای از بالا و پایین صفحه در آن دیده می شود و بالای آن با خط ثلث نوشته شده است (باشاره السلطان ... سلطان حسین بهادر، خلد مکه فی ۸۸۶ ق).

دو سر لوح در آغاز هست و دور آن زرنگار و میناکاری شده است. (تذهیب در صفحه اول بسیار بسیار ظریف ولی حواشی با گلها و برگهای درشت تزئین شده است)، برخی صفحه ها وصالی شده و تعمیر گردیده، عنوان زر و لاجورد از آغاز چند غزل کم دارد... از رباعیات هم بخشی افتاده، ... تمام صفحات مجدول به طلا و لاجورد و اطراف عناوین غزلیات محو گردیده و بسیار صفحات وصالی شده

تصویر ۱۴ - یکی از دو برگ مصور از ابتدای نسخه خطی امیر خسرو دهلوی، تصویر پشت ورق (سمت راست)، شماره ۱۶۹، به خط میر علی مشهدی، سده دهم هـ. ق

سوخت آراسته به رنگ زرد، ۵۰۸ گ (۱۱۱۹ ص) ۲۳×۲۵ - ۲۵ س ۱۴×۲۵ (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶).

بررسی جدید نسخه نشان داد که مجموعاً نسخه دارای یک ترجیح در صفحه اول، دو سر لوح تمام صفحه مزین گل و بته در صفحه ۲ و ۳ و یک سرلوح عالی با زرد و لاجورد و شنجرف و مشک و زر با جدول زرد و لاجورد در صفحه ۱۴ دارد. این نسخه دارای ۲۵ تصویر است. جلد نسخه نیز ظاهراً جلد ضربی معرّق مقوایی است و نسخه به جای ۵۰۸ برگ که محمدتقی دانش پژوه اشاره کرده است، ۵۵۹ برگ می باشد (تصاویر ۱۶ و ۱۷).

۷- شاهنامه فردوسی طوسی ۱۰۳۰ هـ ق - نسخه شماره ۳۱۴

این نسخه نیز نسخه ارزشمند دیگری از شاهنامه فردوسی است. خط نستعلیق چهارستونی از محمد امین بن اسماعیل اصفهانی قمی که در ۱۰۳۰ هـ آن را نوشته است.

ربرگ ۴: دایره ای به زر و لاجورد و شنجرف است که در درون آن با سیاه و زر و لاجورد نام کتاب و ناظم را نوشته اند (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶).

در ۵ پ سرلوح زر و لاجورد و شنجرف است، تصویرها در صفحات ۹، ۱۸، ۴۸، ۵۹، ۶۶، ۶۹، ۹۱، ۲۱، ۱۲۵، ۱۳۵، ۱۶۱، ۱۷۴، ۱۹۳، ۲۰۸، ۲۱۲، ۲۳۵، ۲۴۹، ۲۶۷، ۲۸۴، ۳۰۲، ۳۰۹، ۳۲۲، ۳۲۶، ۳۵۱، ۳۶۰،

تصویر ۱۳ - یکی از دو برگ مصور از ابتدای نسخه خطی امیر خسرو دهلوی، شماره ۱۶۹، به خط میر علی مشهدی، سده دهم هـ. ق تصویر روی ورق (سمت چپ)

سلطان بهادر حسین خلد الله ملکه فی شهور سته ست و ثمانین و ثمانمائ» (تصویر ۱۵).

شاهکار دیگر بهزاد که به سبک چینی نقاشی نموده، در صفحه اول خمسه نظامی قدیمتر مدرسه سپهسالار است. نسخه مزبور بخط خوش کاتب شیرازی، که نام آن محکوک است و در سته احد عشر و تسعمائه هجری (۹۱۱) مقارن به سنوات آخر سلطنت سلطان حسین بایقرا (۹۱۳ هـ) صورت گرفته است.

تصاویر این کتاب به قلم توانای بهزاد در ۳۵ مجلس به سبک اعلی نقاشی شده و هر صفحه آن نمونه بزرگی از هنر این استاد است و از قرینه برمی آید که این نسخه برای سلطان مذکور تهیه شده است. رفاہیت [قصر سلطان حسین بایقرا] را مجسم نموده و مقامات و مراتب در پنج ردیف قرار داده است.

۶- شاهنامه فردوسی طوسی (بی تاریخ)

نسخه شماره ۳۱۳ با دیباچه در پنج برگ و بخط نستعلیق شاه محمود بی تاریخ،

ص ۱: ترجیح زمینه لاجورد آراسته به زر و شنجرف، هر صفحه با دو جدول با گل و بوته به همان رنگها. ۲ و ۳: تمام آراسته به گل و بوته زرد، لاجورد و شنجرف، در ص ۱۴: سرلوح عالی است و در صفحات: در ص ۱۹، ۴۸، ۶۳، ۱۱۴، ۱۴۷، ۱۷۶، ۲۳۴، ۳۵۶، ۴۳۶، ۵۰۸، ۵۳۷، ۶۶۰، ۶۸۷ و ۷۷۱ تصاویری دیده می شود. کاغد سپاهانی- جلد تیماج مشک

۳۶۶، ۳۷۴، ۳۷۸، ۳۹۰، ۴۰۵، ۴۱۱، ۴۱۶، ۴۳۸، ۴۶۵، ۴۷۸، ۴۸۹ دیده می شود و مجموعاً ۴۰ تصویر دارد (تصویر ۱۸ و ۱۹).

اگر صفحات اول که جدیداً شماره گذاری مجدد شده را نیز به شماره برگ های نسخه اضافه کنیم، مجموعاً نسخه دارای ۵۹۲ برگ و ۴۹ تصویر دارد. جلد نیز ظاهراً جلد تیماج قهوه ای ضربی، سوخت زرکوب مقوایی است.

۸- حقیقه الحقیقه سنایی غزنوی (عرفان . فارسی) و شریعه الحقیقه یا فخری نامه- ۱۲۶۱

نسخه شماره ۱۹۶- نستعلیق خوب عبدالرشید دیلمی در ۱۰۱۷ هـ به دستور خواجه بیک در شهر هرات، میان دو سطر پایان پاک شده و ناخواناست. صفحه ها در جدول زر و لاجورد. میان سطرها زرافشان شده است. عنوان ها با مرکب گوناگون، سرفصلها زرین دارای یک سر لوح در آغاز برگها جابجا شده است. کاغذ متن خان بالغ، حاشیه ترمه، جلد ساغری مشکی مذهب مقوایی ۴۲۰ گ ۲۲×۱۴ و ۱۲ سطر (سپه ۲: ۵۰۰) دارای سرلوح با زر و لاجورد و شنجرف و مشکی این نسخه در بمبئی، سال ۱۲۷۵ سابقه انتشار دارد.

۹- تحفه العراقین خاقانی شیروانی (شعر. فارسی)- ۵۶۲

از حدود ۷ نسخه موجود در ۲ نسخه تعدادی تصویر دارد که عبارتند از:

نسخه شماره ۲۷۲ ش ۱ دفتر: نستعلیق سده سیزدهم ق و پس از آن مثنوی بنام ختم العرائب است که همین نویسنده نوشته و آن را ضمیمه تحفه قرار داده است. دو صفحه آغاز نسخه، با زنگار نقاشی شده و عنوانها را با جوهر سرخ نوشته است (سپه ۴۶۹: ۴).

نسخه شماره ۴۴۳- نستعلیق محمد مسیح ابن مولانا نوبدی شیرازی است که در سال ۱۰۶۳ هـ نبشته. در آغاز دیباجه و اصل تحفه، هر کدام یک سر لوح زیبا نقاشی گردیده است و کنار صفحه سرلوح دار و صفحه نیز تذهیبی ظریف شده. صفحه ها جدول بندی به طلا و لاجورد است. عنوانهای مطالب با زر نوشته شده است. کاغذ متن سمرقندی، جلد روغنی ظریف و در دو طرف آن صورت لیلی و مجنون کشیده شده است و دو طرف درون با گل بوته نقاشی شده است، جلد روغنی مذکور مقوایی عطف تیماج مشکی است، داخل آن نیز روغنی است. ۱۷۳ ک ۱۵/۵ و ۸ × ۱۷ (سپه ۴۶۷: ۲).

۱۰- سبجه الابرار جامی (مثنوی اخلاقی و عرفانی)- ۱۷۵۳

یکی از هفت مثنوی، معروف به هفت اورنگ جامی است، در بحر رمل و مدسّس مزاحف سروده شده است، دیباجه منثور آغاز آن به نام حسین باقرا است (دانشگاه ۲: ۳۲۷-۳۲۸) (ذریعه ۱۲: ۱۲۶).

نسخه خطی شماره ۳۳۰- از پایان افتاده، به خط نستعلیق با عنوانهای شنجرف، بی تاریخ، در دو ستون، سرلوح در آغاز به لاجورد و زرد و شنجرف است، دو صفحه آغاز حاشیه سازی شده به زر با گل و بوته، بیست و هفت تصویر در این نسخه دیده می شود (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶). بررسی اخیر این نسخه را به قرن دهم هـ منسوب می کند. و جلد آن تیماج سورمه ای ضربی زرکوب مقوایی است. از پنج نسخه سبجه الابرار فقط همین نسخه مصور است (تصویر ۲۰).

۱۱- دیوان جامی (شعر. فارسی) ۱۴۷۳- عبدالرحمن جامی (۸۱۷-۸۹۸ هـ. ق) دیوان خود را در ۸۸۴ هـ. ق مرتب کرد و دارای ۸۷۵۰ بیت می باشد (سپه ۲: ۵۷۷ و ذریعه ۹: ۱۸۸، جامی حکمت ص ۲۰۷). از مجموعه چهارنسخه خطی از دیوان جامی موجود در کتابخانه نسخه ۳۳۳ دارای سرلوح و صفحه هایی در جدول زر و لاجورد، نسخه ۷۰۸۹ فقط صفحه هایی در جدول زر و لاجورد، نسخه ۲۷۸۴ که با مرکب رنگارنگ با سرلوح و تزئینات گیاهی و نسخه ۳۳۴ به تاریخ ۹۵۹ هـ. ق مصور است.

نسخه خطی ۳۳۴- نستعلیق سده نهم هـ و شاید برای سلطان حسین باقرا نوشته شده باشد. دو صفحه نخستین زنگار، میناکاری و نقاشی شده است. آیه های قرآن را که در دیباجه هست با زر نوشته شده است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶).

یک سر لوح در آغاز غزلیات و یک ترنج در برگ اول و پس از دیباجه دو صفحه نقاشی مجلس بزم سلطان دیده می شود. در مجموع نسخه دو تصویر دارد و دو سرلوح تمام صفحه با زر و لاجورد و شنجرف و مشکی در حاشیه آخرین برگ برخی ابیات افتاده را نوشته اند (سپه ۵۷۸: ۵).

۱۲- دیوان حافظ- ۱۷۴۴
از حدود شش نسخه موجود در کتابخانه از دیوان حافظ، فقط نسخه ۱۹۹ مصور است و سایر نسخه های ۱۹۸، ۲۰۲، ۶۹۶، ۱۴۴، ۱۴۳ اغلب دارای سرلوح و صفحه هایی با جدول های زر می باشند

تصویر ۱۶ - شاهنامه فردوسی ، شماره ۲۱۳ ، بی تاریخ
- بردن سیمرغ زال را به آشیانه خود ، بی تاریخ

تصویر ۱۵ - بزم شاه سلطان حسین میرزا بایقرا منسوب به
شاه مظفر ، هرات به تاریخ ۸۹۶ هـ. از دیوان امیر خسروی
دهلوی

ق در آغاز نسخه دو صفحه بزم شاه عباس و در پایان دو صفحه شکار او نقاشی بوده، که پیش از آمدن به کتابخانه اعتضادالسلطنه یکی از آنها رپوده شده است. اطراف صحنه زرنکار است. سه سرلوح دارد و صفحه های برابر سرلوحه نقاشی و زرنکار است. متن و حاشیه صفحه ها در جدول زر و لاجورد و شنجرف. مطلع غزلها زرافشان گویا برای کتابخانه شاه عباس ساخته شده است. وقف سپهسالار در ۱۵ ذیحجه ۱۲۹۷ شده و انجام آن افتادگی دارد.

کاغذ متن خان بالغ، حاشیه بخارایی، جلد ساغری ضربی مینا کاری ۲۸۵ گ ۲۵/۵×۱۴/۵ سانتی متر و ۱۵ س (سپه ۲: ۶۱۱) نسخه در آخرین بررسی در سال ۸۱ دارای سه تصویر است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶).

۱۴ - دیوان عرفی شیرازی (شعر. فارسی)- ۱۵۱۳ اثر سید محمد بن خواجه زین الدین علی بن جمال الدین شیرازی (۹۶۳-۹۹۹ق) از بین پنج نسخه دیوان موجود در کتابخانه نسخه شماره ۴۶۲ مَصور است که مورخ ۱۰۱۴ ق است.

نسخه خطی شماره ۴۶۲ - نستعلیق نورالدین محمد لامیجی در ۱۰۱۴ ق دارای مجم الابدکار و

(دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶). قدیمی ترین نسخه موجود مورخ ۹۱۷ هـ و همان نسخه شماره ۱۹۹ می باشد.

نسخه خطی شماره ۱۹۹ - نستعلیق منجم الدین الاوحدی شیرازی در ۹۱۷ ق. دو صفحه اول نقاشی و زرنکاری و میناکاری. در فاصله میان غزلها و قصیده و قطعه ها ۲۷۰ رباعی خیام را که قابل مقایسه با شعر حافظ بوده نوشته است.

این دیوان ۹۴۵۰ بیت دارد. دنبال پنج غزل پنج مجلس تصویر متناسب مفهوم آن نقاشی دارد و یکی از آنها به سبک چینی است. در قرن دوازدهم هـ این نسخه در یک خاندان ترک بوده است و یادداشتهای آنان را دارد. بررسی جدید نسخه راداری جلد تیماجی ضربی میشن قهوه ای سوخت زركوب مقوایی با دو سرلوح تمام صفحه با زر و لاجورد و شنجرف و پنج تصویر نشان می دهد. ۱۰- دیوان سوزنی (شعر. فارسی)- ۱۴۹۴

اثر مسعود سوزنی شاعر هجوسرای سده ششم (م ۵۶۹ ق) اهل کلاش سمرقند که هشتاد سال عمر کرد و نژاد خود را به سلمان فارسی می رساند (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶).

نسخه خطی شماره ۴۱۸ - نستعلیق ۱۰۳۳

پژوه، منزوی، (۱۳۴۶) (سپه ۶۵۲:۲).

۱۸- دیوان لطفی هروی- ۱۵۳۰

نسخه شماره ۱۷۴- نستعلیق ۱۲۷۵ ق. یک سرلوح و دو صفحه اول دیوان نقاشی و زرین است. صفحه ها در جدول زر، در پایان سه برگ جدول بندی شده نانوشته مانده است (دانش پژوه، منزوی، (۱۳۴۶) (سپه ۶۶۸:۲).

بررسی جدید نسخه جلد را مشکی سوخت زربوب مقوایی با ۶۶ برگ، ۱۵ سطر و اندازه ۲۱/۵×۲۱/۵ نشان می دهد.

ب- مرّعات

۱- مرّع شماره ۴۰۹- یک صفحه مرّع به خط کوفی به رنگ مشکی در میانه و در حاشیه به خط ثلث شنجرفی و در بالا نام ناصرالدین شاه به زر در قاب تخته و شیشه قرار دارد. از بین مرّعات سپهسالار می توان به پنج مرّع مّصور اشاره نمود.

۲- مرّع شماره ۲۱۲۱- نسخ (۱۲)، نستعلیق (۶) و شکسته (۱۴) و تصویر (۴) مطالب مختلف در آنها نوشته شده است.

۳- مرّع شماره ۲۱۲۲- چهل قطعه باید باشد و

شیرین و خسرو است، و در آغاز هر یک سرلوح دارد و چهار مجلس نیم صفحه ای نقاشی شده دارد. (دانش پژوه، منزوی، (۱۳۴۶). بررسی اخیر نشان می دهد، در این نسخه ۶ برگ از ابتدا و ۲ برگ از پایان کتاب سفید است. جلد روغنی مشکی گل و بوته دار مقوایی عطف تیماج مشکی داخل مّصور، با چهار تصویر و دو سرلوح با زر و لاجورد و شنجرف و مشکی است.

۱۵- دیوان فضولی بغدادی (شعر. ترکی)- ۱۵۱۸ از محمد بن سلیمان بغدادی. م ۹۸۱ هـ که به فارسی و ترکی و عربی شعر سروده است و نسخه شماره ۳۰۵- ۱۷ دفتر در کتابخانه مّصور است.

نسخه خطی شماره ۳۰۵- ۱۷ دفتر- نستعلیق رجب بن محب علی شاملو در ۱۰۰۶ ق به دستور زال بیک یوزباشی است قصیده ای نیز در ستایش علی (ع) نیز دارد و پس از آن «بگ و باده» است (که در مناظره این دو ماده است) دو صفحه اول نقاشی و زرنگار است و مهر زال بیک دارد. (دانش پژوه، منزوی، (۱۳۴۶). نسخه دارای دو سرلوح با زر و لاجورد و شنجرف و زرد است.

۱۶- دیوان فغانی شیرازی (شعر. فارسی)- ۱۵۱۹ اثر بابا فغانی شیرازی م ۹۲۵ ق است. نخست سکاکی تخلص داشت و سپس آن را به فغانی گردانید. یکی از دو نسخه این دیوان تصویر دارد (دانش پژوه، منزوی، (۱۳۴۶).

نسخه خطی شماره ۲۷۴- نستعلیق میرحسین صفوی در سده یازدهم ق منتخبی از دیوان فغانی است آغاز دیوان یک سرلوح و میان صفحه های سرلوح و برابرش زر اندود و دو صفحه پیشین آن نقاشی، ترنج در میان است. حاشیه بیشتر صفحه ها نقاشی شده، جدول زر و لاجورد- در ۱۱۶۰ ق- عرض شده است (دانش پژوه، منزوی، (۱۳۴۶).

۱۷- دیوان فیض کاشانی- ۱۵۲۰

اثر محمد بن مرتضی بن شاه محمود (۱۰۰۷-۱۰۹۱ ق) که دیوان غزل او در ۱۱۰۲ ق گرد آمده است. از دو نسخه این دیوان نسخه شماره ۴۲۲ مّصور است.

نسخه شماره ۴۲۲- شکسته نستعلیق ۱۲۲۲ ق ۲۷۰۰ بیت یکی مثنوی در حاشیه دارد و «فرهاد و شیرین» وحشی در پایان نهاده شده است. در آغاز فرهاد و شیرین و آغاز دیوان دو سرلوح هست و صفحه های برابر آن نقاشی و زراندود است. صفحه ها در جدول زر و لاجورد است (دانش

تصویر ۱۷- شاهنامه فردوسی، شماره ۳۱۳، ۲۳۰، پ، کشتن بیژن کیهوما و پسران، بی تاریخ

و یک قطعه است، فقط ص ۳۰ دارای تصویر است و بقیه قطعات خط می باشند. ص ۳۰ تصویر علی (ع) و فرزندان او و فرشتگان و دو غلام است. نشان و جدول زر و شنجرف است(دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶).

۵- مرّقع شماره ۲۲۱۰- در این رقع با چهل برگ شامل نسخ، شکسته و نستعلیق، به رقم محمد بن علاء الدین محمدحسینی، محمد هاشم، ابوالقاسم و عبدالعلی بن محمد خراسانی، در ذیقده ۱۲۱۶ است و دو صفحه از آن نیز مَصُور است. در ص ۳۹ تصویر بانویی در زیر درخت دیده می شود. ص ۴۰ تصویر جوانی (شاهزاده فرنگی) با شمشیر و نیزه، خوشنویسی به شیوه چلیپاست(دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶).

۶- مرّقع شماره ۲۲۱۱- این رقع حاوی سی و پنج قطعه خوشنویسی و ۱۷ تصویر در صفحات ۱، ۲، ۱۵، ۱۶، ۲۳، ۲۴، (۲۵، ۲۶)، ۴۳، ۴۴، ۵۵، ۵۶، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۵، ۶۶ دارد. ص ۴۴ منظره قتلگاه اسماعیل(ع) و ابراهیم(ع) (تصویر ۲۱). ص ۶۲ مجلس شاه و ستاره شناسان. ص ۶۳ چهار صحنه تصویر پنج تن. بیشتر تصاویر مجالس مربوط به باده گساری می باشد.

«کاغذ تمام صفحات متن و حاشیه جدا و حاشیه ها همگی آراسته با گل و بوته که با کاغذ جداگانه بر روی کاغذ کتاب چسبیده است. رنگ کاغذ و رنگ گلها الوان است.

جلد تیماج حنایی سوخت پرنقش و نگار با حاشیه زرکوب درون نیز زرکوب و سوخت، ۶۱ برگ ۳۲×۲۲، این نسخه را به لنینگراد برده اند» (دانش پژوه، منزوی ۱۳۵۶). و در بررسی اخیر در حال حاضر داخل مخزن کتابخانه موجود می باشد

ج- آثار منثور ادبی

۱- الآثار الباقیه (تاریخ، ستاره شناسی، عربی)^۱- این اثر ماندگار در پاسخ به درخواست یکی از ادبای معاصر ابوریحان بیرونی در تبیین تاریخ طبیعی و نجومی امم و ملل ... برای رفع اوهام و شبهات و شکوک به تطبیق و مقارنه حوادث و وقایع با اسباب و احوال طبیعی جهان می پردازد.

محمدتقی دانش پژوه و علینقی منزوی در بخش سوم فهرست خود، این نسخه را با شماره ۱۵۱۷ معرفی نموده اند: ش ۱ دفتر. ۱-پ. ۱۸۷. نسخ

فهرست آنها در پشت جلد آمده:

نسخ (۱۲)، نسخ تعلیق (۱۰)، شکسته (۱۰)، تصویر (۱۰)، ولی اکنون ۸ برگ تصویر شده مانده و یکی از آنها ص ۲۳ است و تصویر ندارد و سفید است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۵۶). معروف ترین و مهمترین تصاویر آن عبارتند از:

ص ۱ سوره شمس است، به خط محمد هاشم اصفهانی ۱۱۸۷ و شعر «امن تذکر جیران بذی سلم» مورخ ۱۱۹۶ به همان خط. ص ۵ و ۶ دو تصویر شیر است. ص ۸ و ۱۶ و ۱۴ خط شکسته عبدالمجید که در اصفهان نوشته است. ص ۱۴ و ۱۵ تصویر دو شتر و ساربان و زن سوار است. ص ۱۸ نسخ محمد هاشم است مورخ ۱۱۲۱. ص ۲۰ خط مورخ ۱۱۴۷. ص ۲۳ بی تصویر است. ص ۲۴ یک گل مولی و یک بچه چپق بدست. ص ۲۶ و ۲۷ نسخ مورخ ج ۱۱۲۳. ص ۳۱ نسخ احمد تبریزی است که در اصفهان در ۱۱۳۰ نوشته است. ص ۳۵ تصویر سوار و اژدها و مار است. ص ۳۶ تصویر شیر است. ص ۳۸ خط مورخ ۱۱۱۴ است. ص ۴۰ خط شکسته عبدالمجید است.

۴- مرّقع شماره ۲۱۲۳- در این مرّقع که شامل سی

تصویر ۱۸- شاهنامه فردوسی، شماره ۳۱۴، ۱۳۰۰ ه. ق. ۳۴۵ ر، چاه شقاد

۱- موضوع کتاب در مورد تاریخ باستان است که علینقی منزوی اشتباهاً آن را کتاب نجومی معرفی کرده است.

این تصویر هست (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰). جلد روغنی گل و بته دار مقوایی عطف تیماج مشکى داخل روغنی زر مشکى مَصُور درون جلد دیگر در وسط تصویر لیلی و مجنون و دو زن در بالا و پایین آنهاست (سپه ۴۵۴:۲).

نسخه خطی شماره ۲۶۸۲- یک سرلوح و چهارده مجلس نقاشی دارد. دو صفحه اول مذهب و نقاشی شده و میان سطرهای آن طلا اندازی شده، صفحه ها در جدول زر. عنوانها شنجرف. وقف سپهسالار.

کاغذ فرنگی. جلد روغنی دو رو. برون یکطرف فتحعلیشاه قاجار در شکار و برون دیگر در راه شکار نشان داده شده است. درون یکی شیرین و فرهاد و درون دیگری شیرین در حال شستشو نشان داده شده است. ۳۴۰ گ. ۲۰/۵×۳۰ (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰) و ۱۹ س (سپه ۴۵۶:۲).

بررسی جدید نسخه، این نسخه را دارای همان چهارده تصویر با یک سرلوح با زر و لاجورد و شنجرف و مشکى، جلد روغنی قهوه ای مَصُور مقوایی داخل تیماج قهوه ای داخل روغنی قهوه ای مَصُور نشان می دهد.

نسخه خطی شماره ۲۷۲۶- شکسته نستعلیق در سده سیزدهم میرزا کوچک اصفهانی (بگراهی اعتضادالسلطنه پشت صفحه نخستین نسخه) نویسنده شاگرد درویش عبدالمجید ۱۱۹۰ ق بوده، نگارش نسخه اواخر قرن ۱۲ و یا اوایل قرن ۱۳ می باشد. سرلوح زیبا با زر و لاجورد و شنجرف و مشکى دارد. صفحه اول و دوم نسخه با ظرافت تمام تذهیب و نقاشی شده است. صفحه ها دارای جدول زر، عنوانها شنجرف (سپه ۴۵۲:۲).
۵- خلاصه لطائف الخیال «تذکره نصرت» (تذکره . فارسی)-۱۳۶۵

نسخه شماره ۲۷۳۰- نستعلیق سده دوازدهم نام شعرا با لاجورد و شنجرف، صفحه ها در جدول زر و لاجورد و شنجرف و زرنگار است. برگهای فهرست پس و پیش گذارده شده و برگهای نسخه شامل متن و حاشیه است. دو سرلوح دارد: نخستین در مقدمه و دیگری در آغاز کتاب است. حاشیه دو صفحه نخستین کتاب زرنگار و نقاشی شده است «سپه ۴۸۲:۲» (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶).

بررسی اخیر نشان می دهد نسخه مربوط به سده سیزدهم و جلد آن جلد قهوه ای ضربی معرق مقوایی و ابعاد دقیق ۱۹×۳۰/۵ و در ۱۹ سطر است.

داخل جلد روغنی دو رو یک طرف تصویر مریم(س) و تصویر زکریا(ع) و عیسی(ع) هنگام ولادت و پس از آن با بعضی از یاران و تصویر کلیسا و درون جلد تصویر مریم(س) و عیسی(ع) در وسط و اطراف آن نقاشیها می باشد. کاغذ سمرقندی. ۳۸۶ گ ۱۹×۲۹ و ۲۱ س (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰) (سپه ۴۵۴:۲).

نسخه خطی شماره ۲۶۷۶- شکسته نستعلیق محمدرضا کاتب در نیمه اول سده سیزدهم. مالک: اعتضادالسلطنه ۱۲۷۹ ق وی نوشته است که دارای هشت صفحه صورت است، ولی اکنون هفت صفحه تصویر بیشتر ندارد (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

نام شاعران درحاشیه در برگهای زرین با شنجرف نوشته شده است و یک سرلوح دارد. دو صفحه اول مذهب و نقاشی شده. صفحه ها در جدول زر است. جلد روغنی دو رو. یک طرف گل و بته و بلبل، در اطراف روی دو جلد غزلی از حافظ به نستعلیق نوشته شده. درون یک طرف جلد تصویری است که شاید یوسف و زلیخا باشد و دو زن بالا و پایین

تصویر ۱۹- برگى از شاهنامه فردوسی نسخه شماره ۳۱۴ «الف ۱۱۳۴». تصرف تاج شاهی و کشتن شیران بدست بهرام، هنرمند نامعلوم، ۱۰۳۰ هـ ق

تصویر ۲۱ - مرقع شماره ۲۲۱۱، صفحه ۳۴، جبرئیل کوچی
را برای ابراهیم بجای ذبح اسماعیل (ع) می آورد

تصویر ۲۰ - سبحة الابرار جامی، شماره ۳۳۰، قرن دهم
هجری قمری، ۴۸ ر، حکایت پیر خارکش

تصویر ۲۲ - صفحه ۱۶۴، از نسخه آثار الباقیه بیرونی، شماره ۱۵۱۷، پیامبر(ص)، حضرت علی(ع)، حسنین(ع) واصحاب

تصویر ۲۳ - صفحه ۱۶۴ از نسخه آثار الباقیه بیرونی، شماره ۱۵۱۷، روز مباحله

این نسخه دارای دو سرلوح با زر و لاجورد و شنجرف و مشکی است و این نسخه به جز نقاشی های زرنگار حواشی، تصویر دیگری ندارد. ۶-بزم خاقان یا تذکره سلاطین (تاریخ. فارسی)- ۳۸۷

اثر سلطان محمود پسر فتحعلیشاه قاجار ملقب به سیف الدوله متخلص به سلطان است و در ۱۲۵۰-۵ آن را نگاشته....

نسخه خطی شماره ۲۷۳۱ - دارای سرلوح
زیبا میان خطهای دو صفحه نخستین زرنگار شده و حواشی آنها نقاشی و زرنگار گردیده، عنوانها و دیباچه و آغاز باب اول با زر نگارش یافته (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶).

تصویر ۲۴ - صفحه ۱۶۴ کتاب آثار الباقیه بیرونی، شماره ۱۵۱۷، حضرت علی(ع) در حال شکستن یت های کعبه

تصویر ۲۵ - صفحه ۱۶۴ از نسخه آثار الباقیه بیرونی، شماره ۱۵۱۷، پیامبراکرم(ص) و حضرت علی(ع) واقعه غدیرخ، من کنت مولاه فهذا علی مولاه

تصویر ۲۶- حمله

حیدری، شماره ۱۶۵، بدون
تاریخ، ۵۹، حمله نمودن
سپاه اسلام و پرستندگان
اصنام بر یکدیگر و مقاتله
نمودن باهم به تبر

تصویر ۲۷ - حمله حیدری

شماره ۱۶۵، بدون تاریخ
،خویشان طلحه باضرمغام
دین و رفتن آن لعین به
ضربت شمشیر شیربیشه
به جانب اسفل السافلین

تصویر ۲۸، قرآن خطی شماره ۱۰۱۷، قرن سوم هجری
آیات ۱۲۷ تا ۲۶۱ سوره شعرا، جلد تیماج سبز، قطع
وزیری کوچک ۱۷/۵ × ۱۴ ره، ۱۷۸ ورق، کاغذ حنائی
قدیمی کهنه، صفحه ۱۲۹ قرآن که چنانچه دیده می شود
دارای تزئینات و تذهیبهای متنوع است.

تصویر ۲۹ - خط منصوب به حضرت علی، دوبرگ به خط کوفی جلی قرن چهارم به رنگ قهوه ای روی کاغذ تیره رنگ، در
یک قاب چوبی با دور رویه شیشه ای نگهداری می شود. در دوسوی آن سطر، احجام سبز، اعراب شنگرف ۲۷×۲۰/۵ - ۲۱×۴
- نسخه (رقعه) خطی شماره ۲۷۳۶ - الارض التي برکتانیهها و کتابکل شی عالمین ... همراه با نشان ذهب پایان آیه.

د- آثار علمی

۱- ترجمه حیات الحيوان (طبیعی. فارسی) ۹-۶۲۱
اصل عربی از دمیری م ۸۰۸ ق است و ترجمه از حکیم شاه محمد قزوینی است که برای سلیم خان اول عثمانی ترجمه کرده و برخی مطالب بر آن افزوده است (کشف الظنون ۵۸۰:۱) وی یکی از سه مترجم مجالس النفاثات میرعلی شیرنوازی نیز هست و احوالش در (صفحه- لب) پیشگفتار آن چاپ شده است (ذریعه ۹: ۲۶۲).

آغاز دیباچه افتاده. تصویرهای حیوانات را، رنگین و خوب و متوسط وبد دارد.
آغاز: باب الالف اسد. معروف است و جمع آن اسود است، بر وزن خلود...

انجام: همه کس در شجاعت اقتدا بدو کنند و صلی الله... (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

نسخه خطی شماره ۳۲۷- نستعلیق سده یازدهم، عنوانها شنجرف... دیباچه را ندارد و از باب الف شروع شده است و به کلمه یعسوب پایان می یابد (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰). شمارش جدید تصاویر نسخه نشان می دهد این نسخه دارای ۵۰۸ تصویر حیوان است.

۲- بهجه الروح (موسیقی. فارسی) ۴۰۲-
نسخه خطی شماره ۶۹۸-ش ۱۵۴۲-۳۰- نستعلیق ۱۱۹۵/۱۲۲ ر عنوانها شنجرف در ۲۹ پ و ۳۰ ر چند آلت موسیقی تصویر شده و در یک دایره مقامهای موسیقی آمده است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰). فهرست نسخ خطی فارسی ص ۳۸۸۸ اشاره دارد که این نسخه در سال ۱۳۴۶ شمسی منتشر شده است و سابقه انتشار دارد. نسخه ای از این کتاب در کتابخانه پادشاهی استکهلم موجود است.

۳- (فیزیک. عربی) (کتاب...) ۱-۱۲۲۲
نسخه خطی شماره ۷۱۲- نسخ سده ۱۱ و ۱۲ یک صفحه شکل مکانیکی رنگی دارد (در ۹ برگ بپایان مانده)

۴- الحیل (فیزیک. فارسی) (رساله در ...) ۱۳۲۳-
این رساله ترجمه ای است از کتاب الحیل شماره ۷۱۲ و دارای یک مقدمه و شش نوع و هر نوع شامل چند شکل و هر شکل شامل چند فصل است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۶)

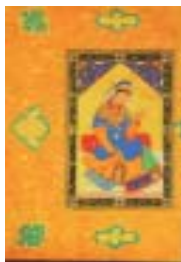
نسخه شماره ۷۰۷ این نسخه از پایان اندکی نسبت به نسخه ۷۰۸ کمی دارد و به جای آن افزوده هایی نیز در آن هست. این نسخه سده ۱۱ هـ دارای شکلهای مکانیکی رنگارنگ است.

تصویر ۳۱- تصویر ترکی مربوط به اواخر سده ۹ و اوایل سده ۱۰ هـ. ق، هنرمند نامعلوم

تصویر ۳۰- تصویر ترکی مربوط به اواخر سده ۹ و اوایل سده ۱۰ هـ. ق، هنرمند نامعلوم

تصویر ۳۲- تصویر ترکی مربوط به اواخر سده ۹ و اوایل سده ۱۰ هـ. ق، هنرمند نامعلوم

۵- الحیل (فیزیک. عربی) (مقاله در ...) ۱۳۲۴
در این گفتار از شناخت ساعت و آیین سوزان و پنجره و روشنایی خانه و ساختن انگشتری و مکمله ساعت گفتگو شده است...

نسخه شماره ۷۰۸ شماره سوم دفتر است.
۸- پ- ۲۲ ر در برگ ۲۲، شکلی، با عنوان «مطبخخانه» دیده می شود... (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

۶- تحریر الایام و اللیالی (ریاضی. عربی) - ۴۸۷
تحریر خواجه طوسی. م ۶۷۲ ق کتاب «الایام و اللیالی» تألیف ثاؤدولویس است که در دو مقاله و سی و سه شکل است. تاریخ تحریر خواجه در ۱۹ ج ۱- ۶۵۳ ق بوده است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

۷- تحریرالکره المتحرکه (ریاضی. عربی) - ۵۲۰ یا «تحریر اکراتولوقس» اصل از اتولوقس. اصلاح از ثابت قره است و خواجه طوسی آن را در آدینه ۷ لاج ۱- ۶۵۱ ق. در یک مقاله و دوازده شکل تحریر کرده است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

۸- تحریرالکره و الاسطونه (ریاضی. عربی) - ۵۲۱
اصل از ارشمیدس. ترجمه از ثابت بن قره حرانی. م ۲۸۸ ق و تحریر از خواجه طوسی است، دو مقاله

۱- ابن ندیم از کتاب الحیل لاحمد بن موسی (ص ۳۷۹) و کتاب الحیل النبی موسی المنجم (۳۹۷) یاد نموده، دو نسخه از آن در واتیکان و گوت است (غلامحسین مصاحب، دایره المعارف فارسی، همان، ص ۱۰۶).

و چهل و هشت شکل دارد (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰) (ذریعه ۳: ۳۲۸).

۹- تحریر المساکن (ریاضی - عربی) - ۵۲۴
المساکن از ثاو ذوسیوس که قسطا بن لوقا آن را به عربی گردانیده و ۱۲ شکل دارد و خواجه طوسی آن را در ۶۵۳ ق به عربی ساده تحریر کرد. موضوع رساله وضع جغرافیایی و فلکی ارضی قطبین زمین است (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

۱۰- تحریر المطالع (ریاضی - عربی) - ۵۲۵
مطالع از ابقلاوس یونانی است و قسطا بن لوقا بعلبکی آن را به عربی گردانیده و یعقوب بن اسحق کندی آن را اصلاح کرد و خواجه طوسی در ۶۵۳ ق به زبان عربی ساده در سه مقدمه و یک سطر و دو شکل تحریر کرده (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰) (۳۹۱:۳).

۱۱- تحریر معرفت مساحت (ریاضی. عربی) - ۵۲۶
اشکال بسیطه و کره، از بنی موسی محمد و حسن احمد در هجده شکل است، این نسخه خواجه نصیر طوسی در ۶۵۳ ق آنرا تحریر کرده (دانش پژوه، منزوی، ۱۳۴۰).

۱۲- تحریر المعطیات - این نسخه با ۵۹ شکل تحریر شده است.

۱۳- المفروضات - این نسخه با ۳۴ شکل تحریر شده است.

۱۴- تحریر المناظر - این نسخه با ۶۴ شکل تحریر شده است.

۱- مهمترین اسناد نفیس این کتابخانه عبارتند از:
الف- قرآن خطی قرن سوم هجری و مرقع منسوب به حضرت علی (ع).

ب - قرآن شماره ۱۰۱۷ که به خط کوفی و ثلث با ۱۷۸ برگ از آیه ۲۱۲ سوره بقره شروع و به آیه ۲۸ سوره احقاف ختم شده با ۲۵ سطر در قطع وزیری کوچک در ابعاد ۱۴/۵×۱۷/۵ با جلد تیماج و کاغذ حنایی در این کتابخانه موجود است، که اگرچه تاریخ قرن سوم هجری برای آن در نظر گرفته شده، اما احتمالاً مربوط به قرن چهارم هجری می باشد. این قرآن در اوایل جزءها، محل سجده ها، اوایل سوره ها و انتهای هر ۱۰ آیه دارای علائم تذهیب زیبایی است (تصویر شماره ۲۸).

ج - خط منسوب به حضرت علی (ع) که در یک قاب شیشه ای نگهداری می شود، مربوط به قرن ۳ و ۴ هـ می باشد نیز با شماره ۲۷۳۶ در این کتابخانه نگهداری می شود (تصویر شماره ۲۹).

تصویر ۲۴- برگه‌ای از خمسه نظامی، شماره ۴۰۰، معراج حضرت محمد (ص)، هنرمند نامعلوم، ۹۵۶ هـ. ق

علاوه بر این یک صفحه خط کوفی نیز در رقعۀ شماره ۱۷ مرقع ۲۱۲۳ با علامت مذهب پایان آیه در این کتابخانه موجود است، که از نفایس قرآنی این کتابخانه هستند. کتابخانه دارای ۱۷ قرآن کامل از قرن سوم تا سیزدهم هجری، ۵ قرآن ناقص، ۲ قرآن شصت پاره و یک قرآن ۱۲۰ پاره می باشد و فقط یک نسخه از این قرآن ها مربوط به قبل از قرن ششم و هفتم هجری است. البته در فهرست نسخ محمدتقی دانش پژوه و علیقلی منزوی در ۱۳۴۰ به تعداد ۵ نسخه قرآن کامل به نسخ از سده ۱۱ هجری نیز اشاره شده است.

د- خمسه نظامی مورخ ۹۵۶ هجری با ۳۰ (تصویر ۳۴).
هـ- مرقع شماره ۲۲۱۱ با سی و پنج قطعه خوشنویسی و ۱۷ تصویر.

۲- فهرست توصیفی نسخه های خطی مَصور موجود در کتابخانه

ردیف	عنوان نسخه خطی	تاریخ تحریر	موضوع	زبان	تعداد تصاویر	شماره نسخه
الف: منظومه ها و دیوانهای شعر موجود						
۱	خمسه نظامی	۹۵۶ هـ	شعر	فارسی	۳۰	۴۰۰
۲	خمسه نظامی	۹۱۱ هـ	شعر	فارسی	۳۵ سبک چینی	۳۵۷
۳	خمسه امیرخسرو دهلوی (هشت بهشت یا بهرامیه)	اواخر قرن ۱۰ هـ	شعر	فارسی	۷	۲۷۴۰
۴	دیوان امیرخسرو دهلوی	قرن ۱۰ هـ	شعر	فارسی	۲ سبک چینی	۱۶۹
۵	تحفه الصغر امیرخسرو دهلوی	۸۸۶ هـ	شعر	فارسی	۱ مقفود چینی	۴۶۱
۶	شاهنامه فردوسی	بی تا	شعر	فارسی	۴۰	۳۱۳
۷	شاهنامه فردوسی	۱۰۳۰ هـ	شعر	فارسی	۴۰	۳۱۴
۸	حدیقه الحقیقه سنایی	۵۲۵ هـ	شعر	فارسی	۴۰	۱۲۶
۹	تحفه العراقین خاقانی	۵۸۲ هـ	شعر	فارسی	۲	۲۷۲
۱۰	سبجه الابرار جامی	قرن ۱۰ هـ	شعر	فارسی	۲	۳۳۰
۱۱	دیوان جامی	۹۱۷ هـ	شعر	فارسی	۲۷	۳۳۴
۱۲	دیوان حافظ	۱۰۳۳ هـ	شعر	فارسی	۵	۱۹۹
۱۳	دیوان سوزنی سمرقندی	۱۰۳۳ هـ	شعر	فارسی	۴ اکنون ۳	۴۱۸
۱۴	دیوان عرفی شیرازی	۱۰۱۴ هـ	شعر	فارسی	۴	۴۶۲
۱۵	دیوان فضولی بغدادی	۱۰۰۶ هـ	شعر	ترکی	۲	۳۰۵
۱۶	دیوان فغانی شیرازی	۱۱ هـ	شعر	ترکی	۱	۲۷۴
۱۷	دیوان فیض کاشانی	۱۲۲۲ هـ	شعر	فارسی	۲	۴۲۲
۱۸	دیوان لطفی هروی	۱۲۷۵ هـ	شعر	ترکی	۱	۱۵۳۰
۱۹	دیوان عماد کرمانی	۹۸۱ هـ	شعر	فارسی	۱	۱۵۱۶
ب: مرقعات						
۲۰	مرقع شماره ۴۰۹	قرن ۱۱-۱۲	شعر	فارسی	۱	۴۰۹
۲۱	مرقع ۳۶ قطعه ای	قرن ۱۱-۱۲	شعر	فارسی	۴	۲۱۲۱
۲۲	مرقع ۴ قطعه ای	قرن ۱۱-۱۲	شعر	فارسی	۸-۱۰	۲۱۲۲
۲۳	مرقع ۳۱ قطعه ای	قرن ۱۱-۱۲	شعر	فارسی	۱	۲۱۲۳
۲۴	مرقع ۲ قطعه ای	قرن ۱۱-۱۲	شعر	فارسی	۲	۲۲۱۰
۲۵	مرقع ۵۲ قطعه ای	قرن ۱۱-۱۲	شعر	فارسی	۱۷	۲۲۱۱

۱- سایر نسخه هایی که در این تحقیق به آنها اشاره شده، و در این فهرست ذکر نشده اند فقط مذهب اند و مَصور نیستند.

ردیف	عنوان نسخه خطی	تاریخ تحریر	موضوع	زبان	تعداد تصاویر	شماره نسخه
ج: آثار منثور ادبی						
۲۶	آثار الباقیه	۱۰۷۵ هـ	تاریخ	عربی	۲۶	۱۵۱۷
۲۷	کلیله و دمنه بهرامشاهی	۸۵۱ هـ	قصه	فارسی	۲۷	۲۳۰
۲۸	حملة حیدری	۱۱۲۳ هـ	حماسه دینی	فارسی	۲۰	۱۳۴۰
۲۹	تذکره آتشکده آذر	۱۲۷۹ هـ	تاریخ شعرا	فارسی	۷-۸	۲۶۷۶
۳۰	تذکره آتشکده آذر	۱۲۲۹ هـ	تاریخ شاعران	فارسی	۲	۲۶۸۲
۳۱	خلاصه لطایف الخیال (تذکره نصرت)	۱۰۸۶ هـ	تاریخ	فارسی	۲	۲۷۳۰
۳۲	بزم خاقان یا تذکر سلاطین	۱۲۲۲ هـ	تاریخ	فارسی	۲	۲۷۳۱
۳۳	تاج المآثر	۱۵۰۶	تاریخ	فارسی	۱	۱۵۰۶
د: آثار علمی						
۳۴	ترجمه حیات الحيوان	قرن ۱۱	طبیعی (حیوان شناسی)	فارسی	۵۰۸ تصویر حیوان	۲۲۷۰
۳۵	بهجة الروح	۱۲۹۵ هـ	موسیقی	فارسی	تصویر چند آلات موسیقی	۶۹۸
۳۶	الحیل (کتاب ...)	قرن ۱۱ و ۱۲	فیزیک	عربی	۱ صفحه شکل مکانیکی	۷۱۲
۳۷	الحیل (رساله ...)	قرن ۱۱	فیزیک	فارسی	شکلهای مکانیکی	۷۰۷
۳۸	الحیل (مقاله ...)	قرن ۱۱	فیزیک	عربی	شکلهای مکانیکی	۷۰۸
۳۹	تحریر الایام و الالیالی	۶۷۲ هـ	ریاضی	عربی	۳۳ شکل	۴۸۷
۴۰	تحریر الکرة و المنحرکه	۶۵۱ هـ	ریاضی	عربی	۱۲ شکل	۵۲۰
۴۱	تحریر الکرة و الاسطونه	قرن ۹	ریاضی	عربی	۸ شکل	۵۲۱
۴۲	تحریر المساکن	قرن ۸ هـ	ریاضی	عربی	۱۲ شکل	۵۲۴
۴۳	تحریر المطالع مساحت	۶۵۳ هـ	ریاضی	عربی	۲ شکل	۵۲۵
۴۴	تحریر معرفت	۶۵۳ هـ	ریاضی	عربی	۱۸ شکل	۵۲۶
۴۵	تحریر المعطیات	قرن ۹	ریاضی	عربی	۹۵ شکل	نا
۴۶	تحریر المفروضات	قرن ۹	ریاضی	عربی	۳۲ شکل	نا
۴۷	تحریر المناظر	قرن ۹	ریاضی	عربی	۶۴ شکل	نا

نتیجه

بررسیهای مجدد نشان میدهد که هنوز ناپسامانی ها در نسخ خطی از یک سو و عدم شناسایی آنها و عدم دسترسی مناسب جهت تحقیق از سوی دیگر هنوز از مشکلات اساسی در سر راه پژوهندگان حوزه هنرهای ایرانی - اسلامی است. در بررسی اجمالی از مجموعه نسخ خطی کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری سعی گردید به برخی نسخه ها بیشتر پرداخته شده و آنها معرفی گردند. اما عدم دسترسی به برخی از تصاویر آنها هنوز مشکلی است که بدان اشاره شد معرفی نسخ علمی تصویر دار یکی از ویژگی های این کتابخانه میباشد.

و میتواند مورد توجه دانشجویان رشته هنر و سایر محققین رشته علوم فنی قرار گیرد. هنوز هنرمندان برخی نگره ها و زمان و محل تولید آنها مشخص نیست و میتوان با مراجعه دانشجویان علاقمند و بررسی محققین به سوالهای مربوطه پاسخ داد.

منابع و مآخذ

- ابن یوسف حدائق شیرازی، ضیاءالدین، فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد اول، کتب خطی فارسی و عربی، تهران، مطبعه مجلس، ۱۳۱۳-۱۳۱۵، چاپ اول.
- ابن یوسف حدائق شیرازی، ضیاءالدین، فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد دوم، کتب خطی فارسی، عربی - ترکی، تهران، چاپخانه مجلس، خرداد ۱۳۱۶-۱۳۱۸، چاپ اول.
- دانش پژوه، محمدتقی و علینقی منزوی، فهرست کتابخانه سپهسالار، بخش سوم کتب خطی. آ-ث. تصحیح و تجدید نظر بوسیله علینقی منزوی، تهران چاپخانه دانشگاه، (انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی نشریه شماره ۲).
- بخش دیپاچه توسط دکتر علی سیاسی رئیس انجمن ایرانی فلسفه و علوم انسانی تیر ۱۳۴۰-ش ۱۹۲۶ م، چاپ اول.
- دانش پژوه، محمد تقی و علینقی منزوی، فهرست کتابخانه سپهسالار، بخش چهارم کتب خطی، ج - ذ، تصحیح و تجدید نظر بوسیله علینقی منزوی، تهران چاپخانه دانشگاه، ۱۳۴۶-۱۹۷۷ م، چاپ اول.
- دانش پژوه، محمدتقی و علینقی منزوی، فهرست کتابخانه سپهسالار، بخش پنجم کتب خطی، ر-ی، تجدید نظر از محمدتقی دانش پژوه، تهران، چاپخانه دانشگاه، ۲۵۳۶-۱۹۷۷ م، چاپ اول.
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، جلد ششم، حدث، در پرچین، زیر نظر محمد معین تا آخر ۱۳۴۵ و دکتر سید جعفر شهیدی، تهران، چاپ دانشگاه تهران، بهار، ۱۳۷۳، چاپ اول از دوره جدید، (ذیل حسین سپهسالار).
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، جلد هشتم، (روان - شامخ)، زیر نظر محمد معین تا آخر ۱۳۴۵ و دکتر سید جعفر شهیدی، تهران، چاپ دانشگاه تهران، بهار ۱۳۷۳، چاپ اول، (ذیل سپهسالار).
- سحاب، ابوالقاسم، تاریخچه مدرسه عالی سپهسالار، تهران، آذرماه ۱۳۲۹، چاپ اول، (زندگی سپهسالار، بخش اول و آثار سپهسالار، بخش دوم).
- مصاحب، غلامحسین، دایره المعارف فارسی مصاحب، جلد اول (الف - س)، تهران، موسسه انتشارات فرانکلین، تهران، نیویورک، فروردین ۱۳۴۵، چاپ اول.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی (متوسط)، جلد ششم (اعلام) (غ-ی)، بخش دوم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۴۳، چاپ اول، ۱۳۶۰، چاپ چهارم.

پیامبر اکرم (ص) و حضرت
علی (ع)، واقعه غدیر خم، من
کنت مولاه فهذا علی مولاه نسخه
آثار الباقیه بیرونی، صفحه ۱۶۴
شماره ۱۵۱۷، کتابخانه مدرسه
عالی شهید مطهری، تهران